

Стаття Олексія Полторацького «Що таке Остап Вишня?» з'явилася у 2, 3 і 4 числах «Нової генерації» за 1930 рік. Вона так і залишалася б одним із епізодів міжорганізаційної боротьби 1920–1930-х рр., якби не мала продовження, яка розтяглася на десятиліття.

Стаття Ол. Полторацького, звісно, критична – про це свідчить уже назва – «Що таке Остап Вишня?» (слід зазначити, що своє негативне ставлення до творчості відомого гумориста висловив у 1928 р. Б. Вірний, тобто Борис Антоненко-Давидович, – його рецензія на три томи «Усмішок» Остапа Вишні з'явилася у восьмому числі часопису «Життя й революція»).

Ол. Полторацький, вказавши, що Остап Вишня є одним із засобів українізувати радслужбовця або робітника [1, с. 28] пробує розібратися, чи є письменник «корисний для сучасности» [1, с. 29] і чим пояснюється «колосальна популярність Остапа Вишні серед читацьких мас» [1, с. 29]. Він пише про особливий стиль Остапа Вишні, про його словник, техніку комічного, про надзвичайно характерні образи, більш-менш специфічний жанр, у якому працює письменник, про його «своєрідну мистецьку машкару» [1, с. 30], тобто про те, що допомогло йому «намацати пульс інтересів певної соціальної групи й пристосувати свій мистецький пульс» [1, с. 30] до потреб читача. Ол. Полторацький називає Остапа Вишню «адептом народної мови» [1, с. 30].

На цьому власне й закінчується позитивна частина статті Ол. Полторацького.

Знаючи про пролетарську орієнтацію часопису «Нова генерація», можна зрозуміти Ол. Полторацького, коли він протиставляє мову селянина і мову «сьогоднішнього аграрного робітника колгоспу» [1, с. 31] (критик принагідно посилається на відомі слова К. Маркса про відсталість села, про «ідіотичні» верстви поневоленого селянства [1, с. 30]). І робить висновок про реакційність мовної

практики Остапа Вишні, бо він тягне назад «мовну свідомість, а значить, до певної міри й ідеологію масового читача», й не ґрунтується на естетиці, корисній «суспільству часів диктатури пролетаріату» [1, с. 31], отже, письменник є апологетом «войовничого наступу антикультурної мовної думки на культурницькі заходи сучасності» [1, с. 31]. Із двох течій у сучасній мові – течії пролетарської і течії селянської, обмежено хуторянської народницької – Остап Вишня, на думку критика, перевагу надає, звичайно ж, другій. Соціальне оточення, яке «замовляло» мову й мовні тенденції Остапа Вишні –

- 1) відстала безкультурна маса, що не переключилася з «народної мови» на мову доби індустріалізації;
- 2) малоросійське міщанство;
- 3) робітничі кола, що українізуються.

Ол. Полторацький вважає, що такі мовні тенденції компрометують українізацію, отож пролетарські кола мусять засудити мовну практику письменника-гумориста.

Ол. Полторацький зупиняється на техніці комічного у Остапа Вишні.

Він нагадує про поняття «гумористичний вислів» (нижчий рівень) і «гумористична ситуація» (вищий рівень): у Вишні, звісно ж, гумор нижчого рівня, орієнтація на «соромненьке».

Ол. Полторацький звинувачує Остапа Вишню у блюзнірстві, коли знаходить у його творах обігрування слова «соціалізм» [2, с. 15]. І врешті пише про «бездарні дотепи» [2, с. 16] тощо, які дисонують із рішучим окультуренням мас. Критик зупиняється на образах Остапа Вишні, але трактує їх у вульгарно-соціологічному дусі.

Про «машкару» Остапа Вишні, тобто про образ автора Ол. Полторацький пише так: «Це є ідеальний екземпляр консервативної концентричної особи. Нерухомість його інтересів, інтелекту й уваги характерна саме для представника тієї психологічної обмеженості, що ще недавно була детермінована відповідним станом українського села» [2, с. 19], і робить висновок: «На сьогодні мистецька постать гумориста Остапа Вишні, з специфічним словником, технікою гумору, образом і соціальною машкарою, незалежно від персональних симпатій автора, об'єктивною силою речей – без сумніву, є постать реакційна, гальмо на потягові культурної революції на Україні» [2, с. 20].

Далі Ол. Полторацький звинувачує Остапа Вишню в «каратаєвщині», в намаганні «надати селу саме каратаєвських, відсталих, архаїчних рис, виявити в ньому й наголосити саме те, що є в ньому ретроградного» [2, с. 21], в ігноруванні «величезної роботи сіль-

ських технічних, освітніх, культурних і т. д. установ» [2, с. 22]. Ол. Полторацький пише, що в творах Остапа Вишні «психологія звільнення селян від кріпацтва адекватна справі 1861 р., а не нашим часам» [2, с. 22]. Тональність звинувачень у статті Ол. Полторацького набуває нових обертів. Звучить уподібнення творів Остапа Вишні до аверченківських наклепів [2, с. 23]. Критик запитує: аперцепція Вишні – це наклеп чи юродство? [2, с. 23], і підсумовує: «Вишніні гуморески розповідають неправду про село – вони є фактор, з яким треба боротися. Вони заважають тому ентузіазмові, що його викликала бурхлива культурно-технічно-економічна революція в селі» [2, с. 23]. Гуморески Остапа Вишні, вважає Ол. Полторацький, невірно висвітлюють радянське село [2, с. 23]. Окремі ж його гуморески – «безперечно ворожі всій політиці партії в селянському питанні» [2, с. 25].

О. П. завершує другу подачу своєї статті словами, що Остап Вишня «оспіває... назадницьке, обмежене, реакційне село. "Оспіває" по-реакційному, бо апологетизує самі ці відсталі його риси» [2, с. 25]; «Остап Вишня є чималою мірою апологет дрібновласницької, а може, й просто куркульської частини радянського села» [2, с. 25]; «за наших часів колективізації "Сільські усмішки" Остапа Вишні звучать неприпустимим дисонансом і виконують ворожу сучасності роль» [2, с. 25].

У третій подачі статті «Що таке Остап Вишня?» Ол. Полторацький порівнює письменника-гумориста з Махатмою Ганді, бо в своїх творах він негативно ставиться до машини на селі, яка є засобом посилення колективізації та ефективності в сільськогосподарській праці [3, с. 21].

Отож усмішки Остапа Вишні – це не усмішки, а назадницькі зойки [3, с. 22].

Місто у творчості Остапа Вишні, на думку Ол. Полторацького, не пролетарське: описуючи його, письменник-гуморист вдається до «арсеналу слів, потрібних куркулеві для дискредитації диктатури пролетаріату» [3, с. 24].

Місто, яке зображує Остап Вишня, намагається довести Ол. Полторацький, – це потвора, це колектив бюрократів [3, с. 24]. Отже, робить висновок критик, підхід до міста у творах Остапа Вишні – ворожий.

Підозрілим, на думку Ол. Полторацького, є ставлення Остапа Вишні до сучасності. Критик посилається на «ворожі» твори Бор. Пільняка, Мик. Куліша (здадується «Мина Мазайло»), з якими перегукуються гуморески Остапа Вишні.

Стаття «Що таке Остап Вишня?» завершується словами: «Треба сказати одверто, що творчість Остапа Вишні не є багатство, не є до-

сягнення української літератури. Остап Вишня є наша бідність, бо в його творчості знайшли найповніше виявлення хуторянство, некультурність і провінціалізм, що з їх лабетів з такими зусиллями визволяється українська радянська література. Час вже зрозуміти й час мужньо піднести голос проти Фальстафа Вишні, як його влучно в "Авангард-альманасі" назвав Гео Шкурупій» [3, с. 28]. По «саду вишневих усмішок», підкреслює Ол. Полторацький, «пройти повинні трактори нашої сучасності» [3, с. 28].

У 1934 р. стався безпрецедентний випадок в історії української критики: Ол. Полторацький, уже в часописі «Радянська література» (ч. 4), удруге друкує статтю «Що таке Остап Вишня?» Упродовж 1930–1934 рр., як відомо, були ліквідовані українські літературні організації, що народилися і функціонували в 1920-х рр., у 1933 р. розпочалися арешти письменників, а 13 травня покінчив життя самогубством Микола Хвильовий, у 1934 р. були створені Спілка письменників СРСР і Спілка письменників України...

Якщо публікація статті О. П. «Що таке Остап Вишня?» у «Новій генерації» ще може сприйматися як епізод міжорганізаційної боротьби, яка точилася в 1920-х рр. (нагадаю, що тільки Микола Хвильовий критикував і Вал. Поліщука, і Гео Шкурупія та ін., що саме в часописі «Пролітфронт» у 1930 р. (ч. 3, червень) була надрукована стаття Варвари Жукової (це псевдонім Костя Буревія) «Фашизм і футуризм», у якій пролунали звинувачення окремих футуристів у фашизмі), то повторна публікація цієї ж статті в часописі «Радянська література» в 1934 р. стала чи не найпідлішим учинком в історії української літератури. Адже наприкінці 1933 р. Остап Вишня був заарештований, а в лютому 1934 р. «трійка» застосувала до нього «найвищу міру соціального захисту – розстріл», яку в березні замінили десятьма роками ув'язнення.

Стаття Ол. Полторацького з'явилася в квітні 1934 р. Поза сумнівом, критик знав про арешт Остапа Вишні. У примітці Ол. Полторацький підкреслює, що він «за ці чотири роки дещо виріс і деякі помилки, які я бачу в першому варіанті статті, я з задоволенням виправляю». Про «зростання» Ол. Полторацького як критика свідчить уже перший абзац нового варіанта статті:

«Пісенька Остапа Вишні одспівана.

Літературна творчість цього фашиста і контрреволюціонера, як остаточно стає ясно, була не більше ніж машкарою, "мистецьким" прикриттям, за яким ховаючись, він протаскував протягом кількох років у друковане слово свої націоналістичні куркульські ідейки і погляди» [4, с. 157].

Ол. Полторацький старанно редагує перший варіант статті: те місце, де йдеться про селянську складову мови творів Остапа Ви-

шні, набуває такого звучання: «одним із мистецьких засобів Остапа Вишні було плекання куркульської мови в протигагу мові українського колгоспника і пролетаря» [4, с. 158].

З'являється термін «смердяковщина» [4, с. 160], присуди, що «цей із перших двох видів гумору Вишні задалегідь змикався своєю установкою з ідеологією фашизму» [4, с. 161], що «Вишня виразно показав свою психологію проститутки від літератури» [4, с. 161], що «дуже часто ця бездарність (Остапа Вишні. – М. С.) сполучається з поганими пасквілями на нашу дійсність» [4, с. 162].

Остапа Вишню в новому варіанті статті Ол. Полторацького названо «колишнім петлюрівцем» [4, с. 164], «контрреволюціонером, що нахабно халтурячи, насмілювався в зашифрованій формі протаскувати в літературі куркульські ідеї, колишнім петлюрівцем, що змінив вогнепальну зброю на перо «гумориста...» [4, с. 165]; «селян Остап Вишня подає як справжніх дегенератів» [4, с. 166]; «Вишня безпосередньо подає руку білогвардійському гумористу Арк. Аверченку, коли той стверджував, що в Радянському Союзі скоро ніхто нічого не читатиме» [4, с. 168]; в усмішці Остапа Вишні «Ярмарок» змальовано «не радянський, а куркульський ярмарок» [4, с. 169]; Остап Вишня поетизує філософію «неприкритого правого ухилу» [4, с. 169], ідеї «правих опортуністів Кондратьєва, Чайнова і т. д.» [4, с. 170]; автор – «куркульський агітатор» [4, с. 170, 172], який компромегує радянське місто [4, с. 173], «поганить ленінську ідею змички» [4, с. 174]. Згадуючи свої слова про трактор, який повинен викорчувати «садок вишневих усмішок», Ол. Полторацький констатує: «Тепер я щасливий відзначити, що подібне уже сталося і що моя стаття стає епітафією на смітникові, де похована "творчість" Остапа Вишні» [4, с. 179]. Під статтею стоїть дата: січень 1930 – лютий 1934.

Проте це ще не межа цинізму й повної атрофії совісті у критика Ол. Полторацького. Як відомо, Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР від 25 вересня 1943 р. прийняв ухвалу: «На зміну постанови Колегії ОДПУ від 3 березня 1933 р. Губенку П. М. знизити строк покарання до фактично відбутого і з-під варти звільнити». 8 жовтня 1943 р. Остап Вишня вийшов на волю [5]. Він дістав змогу творити й друкуватися. Одна з його збірок вишневих усмішок за назвою «Весна-красна» у 1949 р. вийшла у видавництві ЦК КП(б)У «Радянська Україна». 24 листопада 1949 р. «Літературна газета» друкує рецензію на цю збірку. Підпис під нею – Олексій Полторацький... Як і в статтях «Що таке Остап Вишня?», критик, не зморгнувши оком, виокремлює три особливості літературної майстерності Остапа Вишні: глибоке знання народного життя, вдале відтворення мови найширших мас українського селянства, воло-

діння тонкою своєрідною гумористичною манерою вислову. Критика тішить, що письменник-гуморист подолав чужі впливи, що його майстерність спрямована проти ворогів трудящих, проти паліїв війни, проти дрібнобуржуазних пережитків у свідомості радянських людей, що він використовує свою зброю проти черчіллів та бевінів, проти українських буржуазно-націоналістичних запроданців, що уважно стежить за соціалістичним будівництвом в колгоспному селі і оперативно відгукуються на різні події нашого життя. Ол. Полторацький відзначає тонкий своєрідний народний гумор, ідейну спрямованість, повчальність, глибину і разом з тим чарівну гумористичну манеру розповіді у творах Остапа Вишні. Завершується рецензія словами, що «недавно написані твори нашого Остапа Вишні показують всю нев'янучу силу його чарівного таланту».

Як кажуть сьогодні, по comments...

До творчості Остапа Вишні Ол. Полторацький повертається ще раз – у 1953 р.: у № 10 часопису «Вітчизна» він друкує статтю «Нотатки про сатиру», в якій поряд із творами Яр. Галана, Сергія Воскрекасенка, Ф. Маківчука та низки поетів-байкарів говорить і про Остапа Вишню. Розділ про нього називається «Генерал від сатири і його одноосібна армія». Як і два десятиліття тому, Ол. Полторацький пробує розгадати секрет таланту Остапа Вишні. Для Ол. Полторацького він полягає у вмінні говорити буденно про найскладніші події, тобто «зводити всесвітні масштаби до масштабів української сільської хати», та в певній гіперболізації, до якої віртуозно вдається письменник-гуморист. І все ж, попри високу оцінку письменницького хисту Остапа Вишні, Ол. Полторацький фактично позбавляє його творчість перспективи: «О. Вишня, сам породивши, сам і вичерпує до кінця свій, вишнівський, жанр фейлетона-“усмішки”, – пише Ол. Полторацький [6, с. 125], і продовжує: Блискуче розроблений і використаний Остапом Вишнею сатиричний засіб “зниження” тематики й надання українського побутового колориту описуваним подіям, виявився засобом обмеженням, таким, що не має перспектив для дальшого розвитку; на практиці О. Вишня засіб цей, очевидно, і буде вичерпаний до кінця» [6, с. 126]. Ол. Полторацький знаходить епігона Остапа Вишні – Матвія Шестопала, який «здешевив те, що знайшов і чого досягнув його літературний метр» [6, с. 126].

Стаття Ол. Полторацького «Нотатки про сатиру» обурила Л. Новиченка, який відгукнувся на неї статтею «За критику обґрунтовану і вдумливу», надрукованою в січневому числі часопису «Дніпро» за 1954 р. Посилаючись на марксистські положення, Л. Новиченко спростовує закиди Ол. Полторацького, з осудом го-

ворить про «грайливий» заголовок розділу, присвяченого Остапові Вишні, про судження, які виходять за межі прямого й достойного тону [7, с. 115].

Так завершилася ця чи не найганебніша сторінка в історії української літератури, яка й досі залишається взірцем цинізму, вульгарності і безпринципності.

Література

1. Нова генерація. – 1930. – No 2.
2. Нова генерація. – 1930 – No 3.
3. Нова генерація. – 1930. – No 4.
4. Радянська література. – 1934. – No 4. – С. 157.
5. ...З порога смерті... Письменники України – жертви сталінських репресій. – Вип. 1. – К.: Рад. письм., 1991. – С. 103.
6. Вітчизна. – 1953. – No 10.
7. Дніпро. – 1954. – Січень.